

Resa i läslampans sken

De klassiska reseskildrarna har via boksidorna hjälpt oss se världen ur nya perspektiv. Men vilken betydelse har de idag, när vi bara genom internet kan ta oss till vilket avlägset hörn av jorden som helst? Och varför är det så få kvinnliga reseskildrare? Om detta har litteraturkritiker en del att säga.

Under romantikens 1700-tal föddes turismen. Det var då den traditionella studieresan för engelska gentleman förändrades till en allmänbildande nöjesresa – The Grand Tour. Vanligtvis gick den via Paris, Rhendalen, Genevesjön, Venedig, Rom och Neapel. Föga förvånande var det också under den här tiden reseskildringen som litterär genre tog form.

Den förste som beskrev resandets romantik var den excentriske prästmannen och romanförfattaren Laurence Stern i sin bok *A Sentimental Journey*, följd av Jean Jaques Rousseaus naturskildringar från Alperna i *Bekännelser*.

- Både Stern och sedan Rousseau banade väg för ett sorts resande utan annat syfte än att se hur saker ser ut, för nöjes skull helt enkelt. Tidigare reste man endast i olika ärenden, för att lära sig något, uträtta affärer eller gå pilgrimsvandringar, berättar litteraturhistorikern Göran Hägg.

Så är reselitteraturen ett faktum. Exotismen är stark, Kina är på modet. Linné och hans lärjungar reser kors och tvärs och observerar hur naturen gestaltar sig, men också hur människor lever och är klädda, och att saker och ting faktiskt är annorlunda. Vida berömda blev Linnés skildringar av folklivet i bland annat Dalarna och Lappland.

Med 1800-talet och den viktorianska eran kommer reseskildringens riktigt klassiska period. Det är kolonialismens och upptäcksresandets glansdagar, morska män som Sven Hedin, Henry M Stanley och Richard F Burton företar strapatsrika färder långt bort. De beskådar märkliga kulturer och skildrar det främmande i böcker som *Huru jag fann Livingstone* och *First footsteps in Africa*. Exotismen och romantikens raster över vad som skildras och beskrivs är fortfarande påtagligt, liksom olika grader av rasism.

- Många av de stora reseskildrarna upptäckte i sanningens namn inte särskilt mycket, men var gudabenådade författare som skrev fantastiskt medryckande och uppbådade stort intresse hos gemene man. De här böckerna blev förlagssuccéer, i Sverige sålde de mer än Strindberg, berättar Göran Hägg.

Sveriges mest berömda Amerikaskildrare under denna tid var faktiskt en kvinna – Fredrika Bremer. Hon reste runt på egen hand och skildrade människors vardagsliv i Amerika och på Kuba i *Hemmen i den Nya Verlden*, som gavs ut i många översättningar. Bremer skrev också om sina resor i Europa och Mellanöstern.

- Kvinnor har haft stort inflytande i litteraturen, men inte just när det gäller reseskildringar. Deras möjligheter att resa långt bort har ju varit väldigt begränsade, konstaterar Göran Hägg.

Nästa stora reseskildringsepok började under 1930-talet. Då såg världen annorlunda ut, med brinnande krig och nya, häpnadsväckande uppfinningar som

jetmotorn. Världen hade också blivit tillgänglig för fler människor.

Vid den här tiden fick vi reseklassiker som *Vägen till Oxanien*, där Robert Byron jagar efter den islamiska arkitekturens ursprung, och Graham Greene vandrar genom ett Västafrika närmast oförstört av kolonisation i *A Journey without maps*. Senare kom också John Steinbecks dråpliga *Travels with Charlie in search of America*, där författaren kuskar runt USA i en husbil med sin pudel. Nu var reseskildringarna mer litterära till sin karaktär – stil, form och personlighet var viktigt. Ett visst socialt perspektiv kunde skönjas, till exempel kritik av kolonialismen.

Under femtiotalet kommer Artur Lundkvists starkt sociala reseskildring *Indiabrand*, en slags milstolpe mellan de klassiska reseskildringarna och de rapportböcker som sedan skulle komma under sextiotalet, där författare som Jan Myrdal, Sara Lidman och senare Ryszard Kapuscinski med vass politisk udd skildrade andra kulturers villkor.

Nu är också massturismen ett faktum, man reser inte längre som ett sätt att leva utan för miljöombyte. Och länderna som de resande författarna berättat om, har skaffat sig en egen, betydande litteratur.

Men mot slutet av sextiotalet och under sjuttiotalet blommar reseskildringen som genre upp igen, kanske som en slags motreaktion mot rapportböckernas politiska allvar. Utrikeskorrespondenten Jan Morris har vid 36 års ålder besökt och beskrivit över 70 av världens större städer, bland annat i boken *Venice och Oxford*, Bruce Chatwin åker till Sydamerika i jakt på sin förfader och en sengångares grotta i sin klassiker *I Patagonien*, Paul Theroux färdas London-Tokyo tur och retur med tåg i *The Great Railway Bazaar*, Jonathan Raban försöker uppfylla sin dröm om att segla mellan Seattle och Juneau i Alaska (*A journey to Juneau*).

Idag är den klassiska reseskildringen på nedgång. Med vissa undantag, som till exempel vår danske författargranne Carsten Jensen, som skrivit de mycket populära böckerna *Jag har sett världen börja* och *Jag har hört ett stjärnskott*.

Eller Jenny Diski, som på ett sätt är en slags anti-reseskildrare, med tanke på att hon lider av social fobi. I *Stranger on a train* (som kommer på svenska i höst) vill hon bara dagdrömma sig runt Amerikas yttergränser, men eftersom hon är rökare, hamnar hon ändå i samspråk med alla möjliga intressanta figurer.

Författaren Edward Marriott menade i en intervju för några år sedan, att reselitteraturens kris står att finna i en av dess grundtankar – berättarrösten, auktoriteten som läsaren i allmänhet förlitat sig på. I en postmodern värld som självsäkert gjort upp med alla möjliga auktoriteter, finns också en ökande motvilja mot att betrakta verkligheten genom en enda persons ögon.

”Reseböckernas jag-berättare är icke-materialist på ett målmedvetet sätt. Han reser billigt, undviker charterturister och har inget riktigt jobb. Vilken betydelse har han för den stressade pendlaren eller den uttråkade hemmafrun?” frågar han sig. Dessutom: I globaliseringsprocessen förändras politiska och kulturella verkligheter snabbt, och den ensamme världsresenärens berättelser kan mycket väl vara inaktuella innan de ens kommit ut. Andra former av litteratur är mycket bättre på att skildra en världsbild i förändring, som den nya socialrealismens

författare Zadie Smith eller Jeffrey Eugenides, menar Edward Marriott.

Marie Peterson är författare och litteraturkritiker, och hängiven läsare av reseskildringar. Hon ser en tydlig trend mot en ökad specialisering av reselitteraturen. Vi som reser jagar alltmer exotiska och annorlunda upplevelser, och önskar därför böcker för ändamålet. Utbudet är enormt av manualer för bergsklättring i Nepal i soluppgången, loggböcker för simning runt Storbritannien, guider för barnvagnspromenader i Stockholm. Titlarna är legio, ändå förvånansvärt likartade till sin karaktär, menar Marie Peterson.

- Visserligen kompetenta inom sitt område, men fokus ligger på aktiviteter, snarare än att genom författarens ögon få lära känna en plats, ett land, ett folk.

De långsamma, klassiska reseskildringarna med sina mödosamt insamlade intryck lever förvisso kvar, men har fått mördande konkurrens.

Bokhandelshyllorna dignar av beställningsverk om apelsinlundar i Toscana, guideböcker i tusental och hybrider av exempelvis reseskildring, essä, självbiografi och journalistik, som till exempel Ola Wongs *No, I'm from Borås* och Åsne Seijerstads *Bokhandlaren i Kabul*.

Samtidigt har vi informationsteknologin som ger oss obegränsad inblick i precis allting. Vi lever i en extremt visuell kultur, menar Marie Peterson. Känslor, förlopp, detaljer – allting ska kunna ses. Idag har vi detaljerad information om hur ovanliga näbbmöss i Australien parar sig, hur brottsplatstekniker samlar bevis på molekylärnivå, och vi har besökt världens alla skrymslen genom datorskärmen och tv-rutan. Men *vet* vi verkligen mer? Nej, menar Marie Peterson. Och författaren Carsten Jensen fyller i:

- Informationssamhället är en myt. Vi får egentligen veta väldigt lite om andra människor och platser, de är ofta reducerade till kulturella, politiska eller humanitära klichéer.

Till skillnad från googlandet, så förmår reseskildringarna oss att bli egna producenter, där vi skapar egna bilder och tankar, menar Marie Peterson. Vilket är storheten med litteraturens väsen – det är medskapande. Vi får möjlighet att tränga in i något, delta, lära känna.

- En riktigt bra reseskildring ska kunna förhålla sig både till förflyttandet och stillavarandet, gärna på ett metafysiskt och filosofiskt vis, tycker hon.

Trots utvecklingen mot mer aktivitets- och personfixering, är reselitteraturen på andra sätt märkvärdigt traditionell, konstaterar Marie Peterson.

- Medan det västerländska samhället försöker göra upp med det etnocentriska perspektivet, så är många reseskildringar fortfarande väldigt inskränkta i sin syn på omvärlden. Jag menar, djärvheten med resandet är väl inte i första hand att klättra upp för något jävla berg, utan att bryta med alla de här föreställningarna vi har om andra kulturer och människor.

Hon nämner Sven Lindqvist som en reseskildrare som verkligen problematiserar det västerländska perspektivet. Och just detta tycker Carsten Jensen är viktigt med reseskildringen. Den har en möjlighet att lyfta fram det som existerar bortom nyhetsrapporteringarnas braskande och dystra rubriker, vara en motbild. Tredje världen är så oändligt mycket mer än ett katastrofområde.

På frågan vad som är viktigast hos en bra reseskildrare, svarar Carsten Jensen:

– Att han eller hon vågar se utanför sig själv. Att aldrig se främmande människor som enbart representanter för en kultur utan också som individer. När jag reste upptäckte jag hur intressant det är att undersöka konflikten mellan individen och dess kultur, för den motsättningen finns alltid där! Att lyckas trängas in i och förmedla detta – det är det som gör reseskildringen till konst.

Dessutom, menar han, är alltför många reseskildringar liksom Marcel Proust på spaning efter det förflutna, det ”ursprungliga” och oförstörda.

- Och vi kritiserar gärna den moderna utvecklingen när vi reser, tycker synd om ”ursprungsbefolkningarna” som kämpar med modernitetens ytlighet och problem. Samtidigt vill vi ha det bekvämt och praktiskt när vi kommer hem. Sådan är dagens kolonialism!

Carsten Jensen önskar sig istället fler författare som vågar resa iväg och skildra nutidens äventyr. Varför inte åka till Shanghai och berätta om livet där? Moderniteten och globaliseringen är ett faktum, som man kan tycka vad man vill om. Men den är också något värt att undersöka, berätta om, menar han. Detta ständiga jagande efter det annorlunda och exotiska blir en blindväg i vår uppfattning av omvärlden. Vi måste våga resa med öppna och nyfikna sinnen.

Marie Peterson väntar också på reseskildringen med stort R, den som vänder upp och ner på det invanda och förutsägbara.

– Förflyttningar har vi ju haft i alla tider, och många av dem är ju faktiskt ofrivilliga, något flesta av Sveriges invandrare är alltför bekanta med. Deras perspektiv är ju jätteintressant. Och när de själva reser på semester, vart reser de? Tänk till exempel att få läsa en resebok om Kroatien, skriven av en exilkroat. Det betyder att det vi betraktar som den självklara utgångspunkten - västvärlden och fram för allt Europa - skulle bli det exotiska. Vi skulle plötsligt observeras utifrån. Det vore spännande läsning.

Liksom fler reseskildringar skrivna av kvinnor, något som både Carsten Jensen och Marie Peterson tycker det finns alldeles för få av. Med mer pengar och frihet har det under historien varit så mycket lättare för männen än för kvinnorna att bryta upp och ge sig iväg på det stora äventyret. På många vis är det fortfarande så, menar Marie Peterson:

- Försök föreställa dig en kvinna som plötsligt säger till sin man: Nu ska jag bo i Mongoliet i ett år, du får ta hand om familjen så länge. Samtidigt undrar jag: Vad gör kvinnor av sin rastlöshet? Shoppar vi upp den, eller?

Och Carsten Jensen konstaterar:

- Vi har en genre som försöker kartlägga jorden, men som samtidigt bortser från hälften av dess befolkning. Män och kvinnor ser världen ur olika synvinklar, på grund av olika erfarenheter. Om männens bilder dominerar reseskildringarna, förlorar vi naturligtvis ett stort och mycket viktigt perspektiv.

Publicerad i Vagabond, delar av artikeln är också publicerad i Göteborgs-Posten/Gränslöst

